

รูปแบบการพัฒนาศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกรในจังหวัดเชียงราย กรณี เกษตรกรตำบลแม่กรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย¹

The Potential Development Model in Self-Management of
The Farmers in Chiang Rai Province. Case Study of The Farmers
in Maekorn Sub-District, Muang District. Chiang Rai Province.

กรชนก สนิทวงศ์²

บทคัดย่อ

การศึกษาในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ประการแรกเพื่อศึกษาถึงสถานการณ์และสภาพปัญหาของเกษตรกรที่ปลูกข้าวในจังหวัดเชียงราย ประการต่อมาเป็นการศึกษาถึงศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกรที่ปลูกข้าวในจังหวัดเชียงราย และประการสุดท้ายเป็นการพัฒนารูปแบบการพัฒนาศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกร กรณี เกษตรกรพื้นที่ตำบลแม่กรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย ในด้านวิธีการศึกษา ผู้ศึกษาได้มุ่งเน้นการศึกษาในรูปแบบผสมผสาน (Mix Methods) กล่าวคือ เป็นการศึกษาที่ใช้วิธีการศึกษาทั้งในเชิงปริมาณ (Quantitative Research) และเชิงคุณภาพ (qualitative Research) มุ่งเน้นการศึกษาเชิงปฏิบัติการ (Action Research) โดยมีหลักการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เพื่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงที่ยึดคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา มีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการคือ "การระเบิดจากข้างใน" "การปลูกจิตสำนึก" และ "เน้นพึ่งตนเองได้" เป็นแนวทางการศึกษา สำหรับประชากรที่ทำการศึกษาในเชิงปริมาณ ได้แก่ เกษตรกรที่ปลูกข้าวในพื้นที่จังหวัดเชียงราย จำนวน 384 ราย จากจำนวนเกษตรกรทั้งหมดประมาณ 102,438 ครัวเรือน (เฉลี่ยรวมปี พ.ศ. 2555 - 2556) โดยทำการจัดเก็บเฉลี่ยใน 9 อำเภอ ที่มีการปลูกข้าวมากที่สุดของจังหวัดเชียงราย คือ อำเภอพาน เทิง เมือง เชียงของ แม่จัน แม่สรวย พญาเม็งราย เวียงชัย และแม่สาย

¹บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง รูปแบบการพัฒนาศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกรในจังหวัดเชียงราย กรณี เกษตรกรตำบลแม่กรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย

²ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาทรัพยากรชนบท ภาควิชาส่งเสริมการเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้

เป็นการวิเคราะห์โดยใช้ค่าเฉลี่ยร้อยละ (Percentage) และการวิเคราะห์สหสัมพันธ์-ถดถอยพหุ (Multiple Regression Analysis) ส่วนประชากรที่ทำการศึกษาเชิงคุณภาพ ได้แก่ เกษตรกรในพื้นที่ตำบลแม่กรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย จำนวน 30 ราย ทำการวิเคราะห์จากผลการปฏิบัติการและบรรยายพรรณนาตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา

ผลการศึกษาพบว่า ในด้านสถานการณ์ทั่วไปของเกษตรกรโดยเฉพาะผู้ปลูกข้าวในพื้นที่จังหวัดเชียงราย ส่วนใหญ่ประสบกับปัญหาด้านต้นทุนการผลิต การสืบทอดเมล็ดพันธุ์ แหล่งน้ำและด้านแรงงาน รวมทั้งอายุเฉลี่ยของเกษตรกรที่เพิ่มสูงขึ้น ในขณะที่เกษตรกรส่วนใหญ่ขาดการสืบทอดทางอาชีพทางการเกษตรจากทายาทรุ่นต่อไป ส่วนในด้านศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกรในภาพรวม พบว่า ส่วนใหญ่มีศักยภาพในระดับปานกลาง ในด้านการจัดการด้านค่าใช้จ่ายและการวางแผนการผลิต ส่วนการพัฒนาคุณภาพการผลิตและการจัดจำหน่ายอยู่ในระดับน้อย สำหรับผลการพยากรณ์ในด้านปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกรพบว่า จากปัจจัยที่ทำการวิเคราะห์ทั้งหมดใน 18 ด้าน มีเพียง 6 ด้าน ที่ส่งผลต่อการพัฒนาศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกร คือ ปัจจัยด้านแรงงาน แหล่งอาหารเพื่อการบริโภค การหนุนเสริมจากหน่วยงานภาคีเครือข่าย การมีส่วนร่วมในกลุ่ม องค์กร ความตระหนักรู้ในสภาพปัญหาพื้นฐานของเกษตรกรและความตระหนักรู้ในสถานการณ์ปัญหาของเกษตรกร

ในด้านรูปแบบการพัฒนาศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกรในจังหวัดเชียงราย กรณี เกษตรกรตำบลแม่กรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงรายพบว่า ในการดำเนินกิจกรรมที่มุ่งเน้นการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมอย่างไม่เป็นทางการผ่านกลไกด้านเครือข่ายเพื่อน ๆ โดยมีปัจจัยเสริมที่สำคัญใน 5 ประการคือ การหนุนเสริมจากหน่วยงานภาคีเครือข่าย การมีความตระหนักรู้ในสถานการณ์ปัญหาทั่วไปของเกษตรกร การมีความตระหนักรู้ในสภาพปัญหาของตนเอง การมีแหล่งอาหารเพื่อการบริโภค การมีส่วนร่วมในกิจกรรมกลุ่ม ร่วมกับการกระตุ้นและการปลุกจิตสำนึก ผ่านการปฏิบัติการใน 6 ขั้นตอนคือ ขั้นการศึกษาและกระตุ้นความตระหนักรู้ฯ ขั้นการหนุนเสริมจากภาคีเครือข่าย ขั้นการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในกิจกรรมกลุ่ม องค์กร ขั้นปฏิบัติการ ขั้นสรุปทบทวน ขั้นการต่อยอดและปรับปรุง ก่อให้เกิดการขับเคลื่อนและพัฒนาศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกรที่อยู่บนพื้นฐานของความเป็นชุมชนร่วมกัน (Self-Management as Community-Based for Movement and Development = SCB-MD) ทั้งในด้านการวางแผนการผลิต การพัฒนาคุณภาพการผลิตและการจัดจำหน่าย ซึ่งเป็นแนวทางที่นำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนดังกล่าว

คำสำคัญ : รูปแบบการพัฒนาศักยภาพ ศักยภาพเกษตรกร การจัดการตนเอง

Abstract

The objectives of this research were to study the situation and problem of rice farmers in Chiang Rai province, the potential in self-management of the farmers in Chiang Rai province, and the improvement of potential development model in self-management of the farmers in Maekorn Sub-District, Muang District, Chiang Rai province. The mix methods were used in this research, quantitative and qualitative researches. Also, it focused on action research based on a royal idea of King Bhumibol Adulyadej on the work principle to drive the sufficiency economy that people were the center of the development, which consisted of 3 important factors were "Explosion from Within", "Awareness", and "Self-reliance". The participants of the quantitative research were 384 rice farmers from 102,438 in total (average of 2009-2013) in Chiang Rai province from 9 districts where grew rice the most, which were Phan District, Teung , Muang, Chiang Khong, Mae Chan, Mae Suai, Phya Meng Rai, Wiang Chai and, Mae Sai. The percentage analysis and multiple regression analysis were also employed. The participants of the qualitative research were 30 farmers in Maekorn sub-district, Chiang Rai province, analyzing the performance and describing through the research objectives.

The research revealed that the general situation of the farmers, especially the rice farmers in Chiang Rai province was that the majority of them were encountering the production costs problem, seeds propagate species, water resources, and labors. Moreover, there was the problem of the high average of the farmers' age whereas most of the farmers lacked of the professional inheritance to the next generations. The potential in self-management of the farmers, the research found that most of them had moderate level of expenses and planning management but had a low level

of production quality development and distribution. In terms prediction, it found that there were 6 factors from 18 analyzed factors, which were labors, consumption food sources, support from the network associations, participation in groups and organizations, basic problems of farmers, and the awareness of the problem situation of the farmers, were the factors affected to the potential development in self-management of the farmers.

From the potential development model in self-management of the farmers in Chiang Rai province: Case study of the famers in Maekorn Sub-District, Muang, Chiang Rai province, it found that processing the activity emphasizing on informal participation through kinships and friends had 5 important supporting factors; a support from the networks, an awareness of general situation of agriculturist's problem, an awareness of oneself problem, having sources of food for consumption, and group activities participation. Moreover, an encouragement and raising awareness through the 6 stages; studying and encouraging an awareness, supporting from the networks associations, enhancement in groups and organizations activities participation, operation stage, summary stage, and improvement stage, were important factors also. These would drive and develop the potential in self-management of the farmers based on Self-Management as Community-Based for Movement and Development (SCB-MD), on production plans, quality production development, and sale, which led to the sustainable development.

Keywords : potential development model, the farmers potential, self-management

บทนำ

จากคำกล่าวในอดีตที่ว่า "เกษตรกรคือ กระดูกสันหลังของประเทศ" ได้บ่งบอกถึงความสำคัญของเกษตรกรไทยว่าเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาประเทศโดยเฉพาะเกษตรกร

ผู้ปลูกข้าว จากการศึกษาในเบื้องต้นทำให้พบว่า ที่ผ่านมากษัตริย์ไทยได้ประสบกับภาวะความล้มเหลวจากภาคการเกษตร อันเนื่องจากขาดความมั่นคงในด้านการประกอบอาชีพทางการเกษตรทั้งในด้านที่ดินทำกิน แรงงานการผลิต การสืบทอดเมล็ดพันธุ์ แหล่งน้ำ รวมไปถึงขาดความมั่นคงในด้านการดำรงอยู่ เช่น จากการศึกษาถึงสถิติการถือครองที่ดินของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2553) และ อภิชาติ จงสกุล (2553) พบว่า เกษตรกรทั้งประเทศมีการถือครองพื้นที่ทางการเกษตรลดลง ส่วนในด้านการพึ่งตนเองในด้านแหล่งอาหารเพื่อการบริโภคของเกษตรกร จากการศึกษาของสำนักงานส่งเสริมการปฏิรูประบบเพื่อคุณภาพชีวิตเกษตรกร ชุมชน สังคม (2553) พบว่า เกษตรกรถึงแม้ว่าจะเป็นผู้ผลิตอาหารแต่ครอบครัวเกษตรกรกลับพึ่งพาตนเองในด้านอาหารน้อยกว่าที่ควรจะเป็น และอีกตัวบ่งชี้หนึ่งที่ทำให้เห็นว่า เกษตรกรไทยเริ่มมีความสามารถในการพึ่งตนเองลดลง ดังที่ อภิชาติ จงสกุล, (เพ็งอ้าง) พบว่า เกษตรกรไทยมีรายได้รับน้อยกว่ารายจ่าย ส่งผลให้เกิดภาวะหนี้สินรวมทั้งจากการศึกษาของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2556) พบว่า อายุเฉลี่ยของเกษตรกรไทยที่เพิ่มสูงขึ้นและหายาทางการแพทย์ขาดการสืบทอดอาชีพทางการเกษตร จากข้อมูลทีกล่าวนำทำให้สามารถวิเคราะห์ได้ว่า เกษตรกรไทยมีแนวโน้มลดจำนวนลงอย่างต่อเนื่องจากเหตุปัจจัยดังกล่าว ในขณะที่ปัจจุบันประเทศไทยมีความจำเป็นต้องเพิ่มการผลิตอาหาร โดยเฉพาะข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักของประชากรทั้งประเทศ นอกจากนั้น ในด้านสถานการณ์ความต้องการข้าวของโลกก็เพิ่มสูงขึ้นตามอัตราการเพิ่มขึ้นของประชากรโลกและประเทศไทยถือว่าเป็นอีกประเทศหนึ่งที่มีการส่งออกข้าวอยู่ในลำดับต้นๆ และการส่งออกข้าวถือว่าเป็นรายได้หลักที่สำคัญของประเทศ นอกจากนั้นจากการที่ประเทศไทยได้ทำบันทึกความร่วมมือด้านเศรษฐกิจกับประเทศในกลุ่มอาเซียน (AEC = Asian Economics Community) ส่งผลให้ประเทศไทยมีบทบาทในฐานะเป็นศูนย์กลางของการท่องเที่ยวและมีแนวโน้มว่า จำนวนประชากรจากประเทศเพื่อนบ้านจะเข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทยเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่เกษตรกรไทยยังอยู่ในภาวะที่ไม่สามารถจะช่วยเหลือตนเองเพื่อการดำรงอยู่ได้

ดังนั้น การพัฒนาศักยภาพของเกษตรกรในการจัดการตนเองเพื่อให้เกษตรกรสามารถที่จะพึ่งตนเองเพื่อการดำรงอยู่ได้ จึงมีความสำคัญ ที่ผ่านมามีหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภายในและต่างประเทศ ได้มีการคิดค้นรูปแบบการพัฒนาศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกรในหลากหลายรูปแบบ ได้แก่ การสร้างยุทธศาสตร์ การฝึกอบรม การศึกษาดูงาน การพัฒนากลุ่ม องค์กร รวมทั้งการพัฒนาศักยภาพผ่านระบบเทคโนโลยีฯ

(องค์การสหประชาชาติ (2556), Kwadwo Asenso-Okeyere (2009), กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (2556), ฯลฯ) แต่ในภาพรวมแล้วถือว่า ยังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องจากปัจจุบันเกษตรกรส่วนใหญ่โดยเฉพาะเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในประเทศไทยก็ยังอยู่ในภาวะที่ยากลำบากและขาดความมั่นคงในด้านการประกอบอาชีพดังกล่าวข้างต้น

จังหวัดเชียงราย ก็เป็นอีกจังหวัดหนึ่งที่กำลังประสบกับปัญหาดังกล่าวไม่แตกต่างจากพื้นที่อื่น ๆ ทั่วประเทศ ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงมีความสนใจที่จะศึกษาถึงรูปแบบการพัฒนาศักยภาพของเกษตรกรในการจัดการตนเองของเกษตรกรในจังหวัดเชียงราย กรณี เกษตรกรตำบลแม่กรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสถานการณ์และสภาพปัญหาของเกษตรกรที่ปลูกข้าวในจังหวัดเชียงราย
2. เพื่อศึกษาศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกรที่ปลูกข้าวในจังหวัดเชียงราย
3. เพื่อพัฒนารูปแบบการพัฒนาศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกรในจังหวัดเชียงราย กรณี พื้นที่ตำบลแม่กรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย

วิธีดำเนินการวิจัย

ในด้านวิธีการศึกษาผู้ศึกษาได้มุ่งเน้นการศึกษาในเชิงผสมผสาน (Mix Methods) ทั้งในเชิงปริมาณ (Quantitative Research) และเชิงคุณภาพ (qualitative Research) สำหรับการศึกษาในเชิงปริมาณ ผู้ศึกษาได้จัดทำแบบสัมภาษณ์ประกอบด้วยหัวข้อที่สอดคล้องตามวัตถุประสงค์และมีการวิเคราะห์โดยใช้ค่าเฉลี่ยร้อยละ (Percentage) และการวิเคราะห์สหสัมพันธ์พหุคูณ (Multiple Regression Analysis) ส่วนการศึกษาในเชิงคุณภาพ ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาโดยการสัมภาษณ์เจาะลึก (In deep Interview) ตามแนวคำถามและจากการร่วมปฏิบัติการ (Action Research) กับกลุ่มเกษตรกรในพื้นที่เป้าหมาย โดยเน้นการวิเคราะห์เชิงพรรณนาบรรยายตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา

นอกจากนั้น ในด้านปฏิบัติการ ผู้ศึกษาได้น้อมนำหลักการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ในการทรงงานเพื่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นแนวทางในการขับเคลื่อนโดยมีคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา โดยมุ่งเน้นในปัจจัยหลักคือ "การระเบิดจากข้างใน" "การปลูกจิตสำนึก" และ "เน้นให้พึ่งตนเองได้" โดยมุ่งเน้นการปฏิบัติการอย่างไม่เป็นทางการด้วยการประสานเครือข่ายในแนวระนาบโดยผ่านกลไกระบบเครือข่ายญาติ เพื่อน

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

สำหรับประชากรที่ทำการศึกษาในเชิงปริมาณ เพื่อการสำรวจและวิเคราะห์ข้อมูลที่ครอบคลุม ผู้ศึกษาจึงได้ทำการศึกษาในระดับจังหวัด โดยมุ่งเน้นเกษตรกรที่ทำการปลูกข้าวในพื้นที่จังหวัดเชียงราย จำนวน 102,438 ราย (เฉลี่ยรวมปี พ.ศ. 2552 - 2556 เฉพาะเกษตรกรที่มาทำการจดทะเบียนกับกรมส่งเสริมการเกษตรฯ) แต่เนื่องจากระยะเวลาที่จำกัด ผู้ศึกษาจึงได้ทำการสุ่มกลุ่มตัวอย่างโดยเทียบกับตารางความน่าเชื่อถือของเครซี & มอร์แกน ได้จำนวนกลุ่มเกษตรกรตัวอย่าง 384 ราย จากจำนวนเกษตรกรทั้งหมด โดยทำการจัดเก็บเฉลี่ยใน 9 อำเภอ ที่มีการปลูกข้าวมากที่สุดของจังหวัดเชียงราย คือ อำเภอพาน เทิง เมืองเชียงทอง แม่จัน แม่สรวย พญาเม็งราย เวียงชัย และแม่สาย และเพื่อประสิทธิภาพในการศึกษา จึงได้ทำการศึกษาในเชิงคุณภาพซึ่งเป็นการศึกษาเจาะลึกเฉพาะกลุ่มเกษตรกรที่ปลูกข้าว ตำบลแม่กรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย จำนวน 30 คน

เครื่องมือการวิจัย

ในด้านเครื่องมือการวิจัยเชิงปริมาณ ผู้ศึกษาได้จัดทำแบบสัมภาษณ์ ซึ่งประกอบไปด้วยคำถามทั้งหมด 4 ส่วนคือ ส่วนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐาน ส่วนที่ 2 ข้อมูลด้านเศรษฐกิจ ส่วนที่ 3 ข้อมูลด้านสังคม และส่วนที่ 4 ข้อมูลด้านความตระหนักรู้ ส่วนเครื่องมือการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้ศึกษาได้ใช้แนวคำถามกึ่งโครงสร้างเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาเพิ่มเติมในกลุ่มเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ประกอบกับการจัดบันทึกข้อมูลและการใช้กล้องเพื่อบันทึกภาพ

การเก็บรวบรวมข้อมูล

สำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลในเชิงปริมาณ ผู้ศึกษาได้ทำการจัดเก็บและรวบรวมข้อมูลตามแบบสัมภาษณ์ ส่วนการเก็บรวบรวมข้อมูลในเชิงคุณภาพ นอกเหนือจากการสัมภาษณ์ตามแนวคำถามกึ่งโครงสร้างที่ได้จัดทำไว้แล้ว ผู้ศึกษาได้มีการจัดเก็บข้อมูลจากการพูดคุย พบปะอย่างไม่เป็นทางการ การสนทนากลุ่ม (Focus Group) การระดมสมอง (Brain Storming) และการร่วมปฏิบัติการในพื้นที่ร่วมกับการสังเกตการจัดบันทึก หลังจากนั้น จึงได้นำมารวบรวมและเรียบเรียงตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาเพื่อนำเสนอในลักษณะตารางสถิติและการพรรณนาบรรยาย

การวิเคราะห์ข้อมูล

สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงปริมาณ ผู้ศึกษาได้ทำการวิเคราะห์ ในเบื้องต้นด้วยการหาค่าเฉลี่ยร้อยละ (Percent age) และในการวิเคราะห์เพื่อการพยากรณ์ ด้วยการสร้างสมการการถดถอยพหุ (Multiple Regression Analysis) โดยการใช้โปรแกรมสำเร็จรูปและเลือกวิธีการวิเคราะห์แบบ Stepwise ส่วนการวิเคราะห์ในเชิงคุณภาพ ผู้ศึกษาได้ทำการวิเคราะห์จากผลการปฏิบัติการและนำมาสรุปเป็นรูปแบบการพัฒนาศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกรในจังหวัดเชียงราย กรณี เกษตรกรตำบลแม่กรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย

สรุปผลการวิจัย

สำหรับการศึกษาในครั้งนี้ ได้ทำการจัดแบ่งผลการศึกษาออกเป็น 5 ส่วน ซึ่งสอดคล้องตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา คือ ส่วนที่ 1 สถานการณ์และสภาพปัญหาทั่วไปของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในจังหวัดเชียงราย ส่วนที่ 2 ศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในพื้นที่จังหวัดเชียงราย ส่วนที่ 3 การพยากรณ์รูปแบบการพัฒนาศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกรในพื้นที่จังหวัดเชียงราย ส่วนที่ 4 รูปแบบการพัฒนาศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกรในจังหวัดเชียงราย กรณีเกษตรกรตำบลแม่กรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ส่วนที่ 1 สถานการณ์และสภาพปัญหาทั่วไปของเกษตรกรในจังหวัดเชียงราย

จากการศึกษาเบื้องต้น พบว่า เกษตรกรในพื้นที่จังหวัดเชียงราย ส่วนใหญ่มีพื้นที่เฉลี่ยต่อรายประมาณ 13.51 ไร่ และมีผลผลิต 500 กิโลกรัม/ไร่ ส่วนในด้านการจัดจำหน่ายเกษตรกรส่วนใหญ่มีการจำหน่ายข้าวผ่านตัวแทนรับซื้อจากโรงสี โดยมีรับรายได้เฉลี่ยประมาณ 7,000 - 9,000 บาทต่อตัน (สำนักวิจัยและพัฒนาข้าว : www.brrd.in.th, อ้างเมื่อวันที่ 13 ตุลาคม 2557) (ยกเว้นในปี พ.ศ. 2554 - 2555 เกษตรกรผู้ปลูกข้าวส่วนใหญ่เข้าโครงการจำนำข้าวเปลือกและการประกันราคาตามนโยบายของรัฐบาล มีรายได้ประมาณ 12,000 - 15,000 บาทต่อตัน) ในด้านรูปแบบการทำนา เกษตรกรส่วนใหญ่ยังนิยมปลูกข้าวด้วยวิธีการใช้สารเคมีเป็นหลัก ส่วนในด้านรูปแบบการพัฒนาศักยภาพของเกษตรกรพบว่า มี 2 รูปแบบคือ 1. รูปแบบที่เป็นทางการ คือ เป็นการพัฒนาศักยภาพของเกษตรกรที่เกิดจากการวางแผนและปฏิบัติการโดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องซึ่งไม่ส่งผลต่อการพัฒนาศักยภาพของเกษตรกร และ 2. รูปแบบอย่างไม่เป็นทางการซึ่งเป็นการพัฒนาศักยภาพที่เกิดขึ้นจาก

สภาพปัญหาและความต้องการของเกษตรกรและเกษตรกรเป็นผู้แสวงหาวิธีการแก้ไขปัญหามาจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างเกษตรกรด้วยกันเองและส่งผลให้เกิดการพัฒนาศักยภาพของเกษตรกรมากกว่ารูปแบบการพัฒนาอย่างเป็นทางการ ส่วนในด้านสภาพปัญหาทั่วไปของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในจังหวัดเชียงราย พบว่า มีสภาพปัญหาหลัก ๆ คือ ต้นทุนการผลิตที่สูง การขาดแคลนแรงงานการผลิต ภาวะหนี้สินรวมทั้งปัญหาด้านอายุเฉลี่ยของเกษตรกรที่เพิ่มสูงขึ้นและขาดการสืบทอดอาชีพทางการเกษตร

ส่วนที่ 2 ศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในจังหวัดเชียงราย

ในด้านศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในจังหวัดเชียงราย ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษา ศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกรผู้ปลูกข้าว โดยมุ่งเน้นศึกษาถึงศักยภาพฯ ใน 2 ด้านคือ ศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกรด้านการจัดการค่าใช้จ่ายในครัวเรือนและด้านการประกอบอาชีพทางการเกษตร

สำหรับศักยภาพฯ ในด้านการจัดการค่าใช้จ่ายในครัวเรือนพบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่มีการแก้ไขปัญหาในด้านค่าใช้จ่ายในครัวเรือนโดยการพยายามลดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็น การทำบัญชีครัวเรือน การเพิ่มรายได้ด้วยการประกอบอาชีพเสริม การลดภาระหนี้สินและการเพิ่มรายได้ด้วยการเพิ่มปริมาณการผลิตอยู่ในระดับมาก ส่วนการแก้ไขปัญหาด้วยการกู้ยืมอยู่ในระดับน้อยที่สุด ดังนั้นในภาพรวมด้านการจัดการค่าใช้จ่ายในครัวเรือนของเกษตรกรในภาพรวมจึงอยู่ในระดับปานกลาง ส่วนศักยภาพฯ ด้านการจัดการตนเองด้านการประกอบอาชีพทางการเกษตร ผลการศึกษา พบว่า ในด้านการวางแผนการผลิตเกษตรกรส่วนใหญ่มีการวางแผนการผลิตอยู่ในระดับมาก ในขณะที่การใช้เมล็ดพันธุ์ที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ การเก็บและคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ การวิเคราะห์สภาพดินและบำรุงดินก่อนการปลูกอยู่ในระดับปานกลาง และการวางแผนเพื่อลดต้นทุนการผลิตอยู่ในระดับน้อยที่สุด ดังนั้นในภาพรวมจึงพบว่า ศักยภาพฯ ของเกษตรกรในด้านการวางแผนการผลิตอยู่ในระดับปานกลาง ส่วนศักยภาพฯ ในด้านการพัฒนาคุณภาพการผลิตทั้งในด้านความรู้ ความเข้าใจในการดูแลและบำรุงดินก่อนการปลูก การศึกษาและทดลองเพื่อพัฒนาคุณภาพข้าวให้ได้มาตรฐานและความรู้ ความเข้าใจในการกำจัดศัตรูพืชอยู่ในระดับปานกลาง แต่อย่างไรก็ตามในภาพรวมด้านการพัฒนาคุณภาพการผลิตอยู่ในระดับน้อยเนื่องจากในระดับรองลงมาพบว่า ทั้งในด้านความรู้ ความเข้าใจในการดูแลและบำรุงดินก่อนการปลูก การศึกษาและทดลองเพื่อพัฒนาคุณภาพข้าวให้ได้มาตรฐานและความรู้ ความเข้าใจในการกำจัดศัตรูพืชอยู่ในระดับน้อยที่สุด ดังนั้น จึงส่งผลให้ศักยภาพในด้าน

การพัฒนาคุณภาพการผลิตอยู่ในระดับน้อยดังกล่าว เช่นเดียวกันกับความสามารถในด้านการจัดจำหน่ายของเกษตรกรที่ส่วนใหญ่ ทั้งในด้านการแปรรูปหรือการเพิ่มมูลค่าผลผลิตและความสามารถในการจัดจำหน่ายโดยไม่พึ่งโรงสีอยู่ในระดับปานกลาง แต่ในภาพรวมอยู่ในระดับน้อย เนื่องจากในระดับรองลงมาอยู่ในระดับน้อยที่สุดเพราะเกษตรกรส่วนใหญ่ขาดการแปรรูปผลผลิตเพื่อเพิ่มมูลค่าและมีการจัดจำหน่ายในรูปวัตถุดิบให้แก่โรงสีเนื่องจากสะดวกและได้เงินเร็วกว่าการแปรรูปและการจัดจำหน่ายเองดังกล่าว

ส่วนที่ 3 การพยากรณ์รูปแบบการพัฒนาศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกรในพื้นที่จังหวัดเชียงราย

จากการวิเคราะห์การถดถอยพหุ ซึ่งเป็นการสร้างสมการเพื่อการพยากรณ์ โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูป วิธี Stepwise โดยการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคล เศรษฐกิจ สังคมและความตระหนักรู้ของเกษตรกรในด้านสถานการณ์ปัญหาของเกษตรกรและด้านสภาพปัญหาของเกษตรกรกับศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกรที่ทำนา โดยรวมประกอบด้วย 18 ตัวแปร ได้แก่ เพศ, อายุ, ระดับการศึกษา, จำนวนสมาชิกในครัวเรือนที่ประกอบอาชีพทางการเกษตร, กรรมสิทธิ์ในบ้านที่อยู่อาศัย, กรรมสิทธิ์ในที่ดินที่อยู่อาศัย, กรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกิน, การสืบทอดเมล็ดพันธุ์, แหล่งน้ำ, แรงงาน, เครื่องมือ เครื่องใช้ หรือเทคโนโลยีทางการเกษตร, การมีแหล่งอาหารเพื่อการบริโภค, ความสมดุลของรายรับ-รายจ่าย, ภาวะหนี้สิน, การได้รับการหนุนเสริมจากภาคีเครือข่าย, การมีส่วนร่วมหรือการเป็นสมาชิกกลุ่ม องค์กรที่เกี่ยวข้อง, ความตระหนักรู้ด้านสภาพปัญหาพื้นฐานของเกษตรกร, ความตระหนักรู้ด้านสถานการณ์ปัญหาของชาวนากับศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยรวม มีสมการแสดงความสัมพันธ์ดังนี้

$$\text{potential} = b_0 + b_1 \text{sex} + b_2 \text{age} + \dots + b_{18} \text{know}$$

โดยที่ b_0 คือ ค่าคงที่ และ $b_1, b_2, \dots, b_{18}$ เป็นสัมประสิทธิ์การถดถอยของตัวแปรอิสระ

พบว่า ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกร (ตัวแปรอิสระ) มี 6 ตัว ได้แก่ แรงงาน การมีแหล่งอาหารเพื่อบริโภคของเกษตรกร การได้รับการหนุนเสริมจากภาคีที่เกี่ยวข้อง การมีส่วนร่วมหรือการเป็นสมาชิกกลุ่ม องค์กรสภาพปัญหาพื้นฐานของเกษตรกรและความตระหนักรู้ในสถานการณ์ปัญหาของเกษตรกร โดยมีนัยสำคัญที่ .018, .014, .004, .003, .000 และ .000 ตามลำดับ

ส่วนที่ 4 รูปแบบการพัฒนาศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกรในพื้นที่จังหวัดเชียงราย

จากผลพยากรณ์ข้างต้น ผู้ศึกษาจึงได้นำปัจจัยทั้ง 6 ด้านดังกล่าว มาประยุกต์ใช้โดยได้น้อมนำแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ที่ได้พระราชทานถึงหลักการทรงงานเพื่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง มุ่งเน้นให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาซึ่งประกอบไปด้วย "ระเบิดจากข้างใน" "ปลูกจิตสำนึก" "เน้นให้พึ่งตนเองได้" มาเป็นแนวทางในการขับเคลื่อนและพัฒนาศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกรในพื้นที่จังหวัดเชียงราย กรณี เกษตรกรตำบลแม่กรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย โดยได้ปฏิบัติการใน 6 ขั้นตอนคือ 1. ขั้นการศึกษาและกระตุ้นความตระหนัก 2. ขั้นการหนุนเสริมจากภาคีเครือข่าย 3. ขั้นการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในกิจกรรมกลุ่ม องค์กร 4. ขั้นปฏิบัติการ 5. ขั้นสรุปบทเรียน 6. ขั้นการต่อยอดและสำหรับการปฏิบัติการในครั้งนี้ มุ่งเน้นการจัดการตนเองที่อยู่บนพื้นฐานของชุมชนในการขับเคลื่อนและพัฒนา (Self-Management as Community Based for Movement and Development = SCB-MD) โดยได้ปฏิบัติการกับกลุ่มเกษตรกรใน 3 กลุ่มคือ กลุ่มที่ 1 เป็นกลุ่มเกษตรกรที่มีความสนใจที่จะพัฒนาศักยภาพในการจัดการตนเองเป็นทุนเดิม โดยเริ่มดำเนินกิจกรรมที่สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของกลุ่ม ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มเกิดพัฒนาการด้านการแก้ไขปัญหาด้านค่าใช้จ่ายในครัวเรือน เกิดการวางแผนการผลิต การพัฒนาคุณภาพผลผลิตและเกิดแนวทางการแก้ไขปัญหาในด้านการจัดจำหน่ายผลผลิต หลังจากนั้นจึงได้ขยายกลุ่มมาเป็นกลุ่มในระดับตำบล ผลการศึกษาพบว่า เกิดการพัฒนาศักยภาพในด้านการวางแผนการผลิตเพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาด้านค่าใช้จ่ายในครัวเรือน การพัฒนาคุณภาพการผลิตและการจัดจำหน่ายการผลิต แต่อย่างไรก็ตามในการปฏิบัติการในครั้งนี้ ได้เกิดปัญหาที่นอกเหนือการควบคุม เช่น การกระจายผลประโยชน์ที่ไม่ลงตัว ปัญหาด้านการเมืองท้องถิ่นฯ ทำให้กลุ่มต้องหยุดปฏิบัติการและกลุ่มสุดท้ายคือ กลุ่มเกษตรกรที่ต้องการพัฒนาศักยภาพฯ กลุ่ม ผลการศึกษาพบว่า จากจำนวนเกษตรกรประมาณ 30 คน มีเกษตรกรที่สามารถลงถึงระดับทดลองปฏิบัติการเพื่อการพัฒนาคุณภาพผลผลิตเพียงจำนวน 5 ราย โดยทั้ง 5 รายมีปัจจัยเกื้อหนุน เช่น มีความสนใจที่จะพัฒนาศักยภาพในการจัดการตนเองเป็นทุนเดิม การมีพื้นที่ทำนามากกว่า 5 ไร่ สามารถที่จะแยกทดลองปฏิบัติการได้โดยไม่เกิดผลกระทบด้านรายได้กับครอบครัว ไม่มีภาระรับผิดชอบมากนัก เช่น ไม่ต้องส่งทายาทเรียนหนังสือ ไม่มีภาระหนี้สินฯ

จากผลการศึกษาดังกล่าว อาจสรุปได้ว่า รูปแบบการพัฒนาศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกรในจังหวัดเชียงราย กรณี ตำบลแม่กรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย โดยมุ่งเน้นการจัดการที่อยู่บนพื้นฐานของชุมชนในการขับเคลื่อนและพัฒนาที่มีประสิทธิภาพ ประกอบไปด้วยปัจจัยหลัก ๆ ใน 2 ด้านคือ ด้านปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน สำหรับปัจจัยภายนอก ได้แก่ การหนุนเสริมจากภาคีเครือข่าย ส่วนปัจจัยภายในหรือปัจจัยที่เกิดจากตัวของเกษตรกรเอง ในเบื้องต้นคือ เกษตรกรต้องมีความตระหนักรู้ในสถานการณ์ปัญหาและสภาพปัญหาพื้นฐาน มีส่วนร่วมในกิจกรรมหรือการเป็นสมาชิกกลุ่ม องค์กร มีแหล่งอาหารเพื่อการบริโภค ร่วมด้วยการกระตุ้นและปลุกจิตสำนึกจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง แต่อย่างไรก็ตามในการปฏิบัติการอาจจะประสบกับปัญหาที่นอกเหนือการควบคุม ก็ควรมีการแก้ไขปัญหโดยใช้กระบวนการแก้ไขปัญหามีส่วนร่วมจากภาคีเครือข่าย การปฏิบัติการ จึงจะประสบผลสำเร็จดังกล่าว

การอภิปรายผล

จากข้อมูลที่ได้นำเสนอในข้างต้น อาจกล่าวได้ว่า ในการพัฒนาศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกรในจังหวัดเชียงราย กรณี เกษตรกรในพื้นที่ตำบลแม่กรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย เป็นรูปแบบการพัฒนาที่มีความผสมผสานโดยมุ่งเน้นประสิทธิภาพด้านการพัฒนาที่เกิดจากการขับเคลื่อนของเกษตรกรเอง ดังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้พระราชทานแนวพระราชดำริถึงหลักการทำงานเพื่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อการพึ่งตนเองว่า ต้องเป็นการพัฒนาโดยมีคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา ประกอบไปด้วยหลักการสำคัญคือ ระเบิดจากข้างใน ปลุกจิตสำนึกและเน้นการพึ่งตนเอง ซึ่งหมายความว่า ในการพัฒนาใด ๆ ก็ตาม จะเกิดขึ้นได้ ก็ต่อเมื่อคนหรือผู้ที่เป็นเจ้าของปัญหา ต้องมีความต้องการอย่างแรงกล้าที่จะแก้ไขปัญหานั้น ซึ่งความต้องการดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้ ก็ต่อเมื่อคนหรือผู้ที่เป็นเจ้าของปัญหาจะต้องเกิดความตระหนักรู้ในสถานการณ์ปัญหา และสภาพปัญหาพื้นฐานของตนเอง โดยได้รับการหนุนเสริมจากหน่วยงานภายนอกหรือภาคีเครือข่ายในการกระตุ้น ปลุกจิตสำนึก ผลก็คือ ผู้เป็นเจ้าของปัญหาเกิดความต้องการที่จะแก้ไขปัญหานั้นเองให้หมดสิ้นไป หรือที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงกล่าวว่าเป็นการ "ระเบิดจากข้างใน" นั่นเอง ซึ่งเป็นแนวทางที่จะนำไปสู่การพัฒนาตนเองและการพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน

จากการสรุปข้างต้น อาจกล่าวได้ว่า สิ่งสำคัญในการพัฒนาศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกร ต้องเกิดจากการตัดสินใจของเกษตรกรเองที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาศักยภาพฯ ซึ่งสอดคล้องกับการสัมภาษณ์เกษตรกรปราชญ์ในจังหวัดเชียงราย (สัมภาษณ์เมื่อ สิงหาคม 2557) ที่พบว่า หัวใจของการพัฒนาศักยภาพในการจัดการตนเองของเกษตรกรก็คือ ตัวของเกษตรกรเองที่ต้องมีความตระหนักรู้ในสถานการณ์ปัญหาที่ส่งผลต่อตนเอง รู้จักคิด วิเคราะห์หาแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่สำคัญเกษตรกรต้องให้ความสนใจกับปัญหานั้น ๆ เปิดใจและรู้จักที่จะเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ ต้องมีจิตใจที่มุ่งมั่น ไม่ย่อท้อ รวมทั้งต้องรู้จักการสร้างเครือข่ายเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน และที่สำคัญต้องมีการปฏิบัติการเพื่อทดลอง เรียนรู้ซึ่งจะทำให้เกษตรกรเกิดกระบวนการพัฒนาศักยภาพของตนเองจนประสบผลสำเร็จในการประกอบอาชีพทางการเกษตรในที่สุด

ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

1. ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

จากองค์ความรู้ที่ได้รับ ทำให้ได้พบว่า นักพัฒนาจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง มีความสำคัญต่อการพัฒนาศักยภาพของเกษตรกรดั่งนั้น ในส่วนของภาครัฐฯ ควรมุ่งเน้นพัฒนานักพัฒนาที่มีความมุ่งมั่น ศรัทธาในงานพัฒนาอย่างจริงจัง

2. ข้อเสนอแนะสำหรับสถานศึกษา

จากข้อมูลที่ได้กล่าวมาข้างต้น ดังนั้น ในส่วนของสถานศึกษาที่มีหลักสูตรที่เกี่ยวข้อง ควรมุ่งเน้นพัฒนาหลักสูตร โดยเสริมรายวิชาการกระบวนการพัฒนาชุมชนที่มุ่งเน้นพัฒนาจิตสำนึกของนักศึกษาในด้านจิตอาสาในงานพัฒนาให้มากขึ้น และควรมีพื้นที่เรียนรู้หรือห้องปฏิบัติการเฉพาะสำหรับนักศึกษาซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาจิตสำนึกในด้านจิตอาสาของนักศึกษาดังกล่าว

3. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

ควรมีการศึกษาเพื่อพัฒนาเกษตรกรต้นแบบเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เพื่อการรู้เชื่อมโยงหรือเป็นพี่เลี้ยงให้กับกลุ่มคนที่ต้องการพัฒนาในพื้นที่ ซึ่งเป็นการสร้างสำนึกใหม่ในงานพัฒนาหรือการปลูกจิตสำนึกสาธารณะให้เกิดกับกลุ่มคนที่มีความพร้อมหรือผู้นำชุมชน โดยการ "ปลูกจิตสำนึก" เพื่อให้เกิดการ "ระเบิดจากภายใน" และเกิดการ "พึ่งตนเองได้" ดังคำพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ที่ทรงกล่าวถึงหลักการทรงงานเพื่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงดังกล่าว

เอกสารอ้างอิง

กรชนก สนิทวงศ์, เลห์ล้ำ ตริเอกานุกูล. (2554). การศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการ
ตำบลแม่กรณ์ อ.เมือง จ.เชียงราย. มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย.

กรชนก สนิทวงศ์, สุมาลี วรรณรัตน์ และคณะ. (2555). การจัดการองค์ความรู้ชุมชนใน
การขับเคลื่อนพลังชุมชนเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน. สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน.
กรุงเทพมหานคร.

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. สืบค้นเมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2556,
จาก www.moac.go.th/home.php.

สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. (2553). สถิติการถือครองที่ดินของเกษตรกร.
เข้าถึงข้อมูลได้จาก www.oae.go.th. อ้างเมื่อวันที่ 13 ตุลาคม 2557.

สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. (2556). สถานการณ์การเกษตร. เข้าถึงข้อมูลได้จาก
www.oae.go.th. อ้างเมื่อวันที่ 13 ตุลาคม 2557.

สำนักงานส่งเสริมการปฏิรูประบบเพื่อคุณภาพชีวิตเกษตรกร ชุมชน สังคม. (2553).
เกษตรกรต้องพึ่งพาอาหาร : การพึ่งพาปัจจัยการผลิตและอาหารจากภายนอก.
มูลนิธิซีววิถี. กรุงเทพฯ

อภิชาติ จงสกุล : เอกสารไม่ระบุพ.ศ. เข้าถึงข้อมูลได้จาก www.Thaindc.org
อ้างเมื่อวันที่ 5 สิงหาคม 2553.